

הרב יהודה זולדן, שבות יהודה וישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 330-344

כ

מעמדם של חיילי העורף

הקדמה

- א. לפני היציאה לקרב – הכול שומעים את דברי הכהן משוח המלחמה
 - ב. לאחר הקרב – הכול שותפים בחלוקת השלל
 1. דוד לאחר מלחמתו בצקלג
 2. מלחמת ארבעת המלכים מול החמישה
 3. מלחמת מדין
 - ג. מחנה עורפי
 1. ארבעה דברים פטרו במחנה
 2. והיה מחניך קדוש
- סיכום

הקדמה

הילת הניצחון במלחמה מוענקת בדרך כלל לאותם שנלחמו בפועל בשדה הקרב. חלקם של חיילי העורף, אלו שסייעו מאחור להצלחת המלחמה, מוצנע יותר. בדברינו הבאים נצביע על כך שבמקרא ובהלכה, הן בהכנות שלפני הקרב והן בחלוקת שלל המלחמה, הלוחמים הקרביים וחיילי העורף שווים. התייחסות זו אולי מלמדת על ההערכה והמעמד הניתנים גם לאותם שאינם לוחמים בפועל אלא משמשים כתומכים ומסייעים מהעורף.

א. לפני היציאה לקרב – הכול שומעים את דברי הכהן משוח המלחמה

הכהן משוח המלחמה, היה מדבר בפני החיילים המגויסים למלחמה. כך נאמר בדברים כ, ב-ט:

והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם. ואמר אלהם שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם. כי ה' אלקיכם ההלך עמכם להלחם לכם

עם איביכם להושיע אתכם. ודברו השטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחננו. ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו. ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה. ויספו השטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו. היה ככלת השטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם.

על פי חלוקת הפסוקים, הכהן המשוח היה מעודד את רוחם של החיילים (ב-ד), ואחר כך השוטרים היו משחררים את מי שראוי להשתחרר: בנה בית ולא חנכו, ארש אשה ולא לקחה, נטע כרם ולא חללו (ה-ט). שחרורם היה בעקבות דברי הכהן המשוח עוד בהיותם בספר, לפני היציאה למלחמה, כאמור בגמרא בסוטה מב ע"א:

תנו רבנן: פעמיים מדבר עמם, אחת בספר ואחת במלחמה. בספר מה הוא אומר? שמעו דברי מערכי המלחמה, וחזרו. במלחמה מה הוא אומר? אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו.

הכהן היה אומר דברי העידוד בין לפני מלחמת רשות ובין לפני מלחמת מצוה, כדברי הרמב"ם בהל' מלכים ז, א:

אחד מלחמת מצוה ואחד מלחמת הרשות ממנין כהן לדבר אל העם בשעת המלחמה, ומושחין אותו בשמן המשחה וזהו הנקרא משוח מלחמה.

אולם השחרור מן המלחמה המוזכר בדברי השוטרים, התבצע רק במלחמת הרשות, וכדברי הרמב"ם שם הלכה ד (על פי המשנה בסוטה פ"ח מ"ז):

במה דברים אמורים שמחזירין אנשים אלו מעורכי המלחמה במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.

מקור לכך שהכהן אומר את דברי העידוד והתוכחה גם במלחמת מצוה אפשר ללמוד מדרשת הגמרא בסוטה מג ע"א:

"וישלח אותם משה אלף למטה לצבא אותם ואת פינחס" (במדבר לא, ו).
אותם – אלו סנהדרין, פינחס – זה משוח מלחמה.

שם מדובר במלחמת מדין, ומכאן שהכהן המשוח היה אומר דבריו גם במלחמת

מצוה.¹

1. הרמב"ם בספר המצוות, עשה קצא, כותב: "שבמלחמת מצוה אין בה שום דבר מזה לא תוכחות ולא הכרזה". דברים אלו סותרים את האמור בהלכות מלכים, שם כתב שהכהן היה מוכיח גם

המשוחררים במלחמת הרשות, לא היו נפטרים לגמרי משירות צבאי, אלא עוברים לתפקידי עורף. כך נאמר במשנה בסוטה פ"ח מ"ב (וכך פסק הרמב"ם שם ט):
 כל אלו שומעין דברי כהן מערכי מלחמה וחוזרין, ומספקין מים ומזון, ומתקנין את הדרכים.

יש כאלה שלא גויסו כלל, והם פטורים לגמרי מהמלחמה, ואף אינם משרתים בעורף. כך נאמר במשנה בסוטה פ"ח מ"ד (וכך פסק הרמב"ם שם י-יד):

אלו שאין זזין ממקומן: בנה בית וחנכו, נטע כרם וחללו, הנושא את ארוסתו, הכונס את יבמתו, שנאמר: 'נקי יהיה לביתו שנה אחת', לביתו – זה ביתו, יהיה – זה כרמו, ושמח את אשתו – זו אשתו, אשר לקח – להביא את יבמתו, אין מספיקין (להם) מים ומזון ואין מתקנין את הדרכים.

כיצד ובאיזה שלב היו משוחררים את מי שראוי לכך במלחמת רשות? בגמרא בסוטה מב ע"א נאמר:

תנו רבנן: פעמיים מדבר עמם, אחת בקפד ואחת במלחמה, בספר מה הוא אומר? שמעו דברי מערכי המלחמה, וחזרו. במלחמה מה הוא אומר? אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו.

רש"י שם מפרש:

שמעו דברי מערכי מלחמה – מי ראוי לחזור ומי ראוי לילך; וחזרו – הראויים לחזור כגון בנה בית ונטע כרם ואירש אשה וירא ורך הלבב. ואע"ג דכתיב בהן ודברו השוטרים, לקמן אמרינן דכהן קאמר להו, אלא שהשוטרים משמיעין דבריו לעם.

לפי פירוש רש"י, הכהן היה משחרר את הראויים להשתחרר, ורק בפני הנותרים למלחמה היה אומר דברי חיזוק ואמונה. רש"י מתקשה ממשמעות הכתוב בתורה, שהכהן אומר דברי חיזוק ואמונה, והשוטרים היו המשחררים את הראויים לכך. ומשיב שהכהן היה משחרר את הלוחמים והשוטרים היו חוזרים על דבריו. במקום נוסף, על המשנה בסוטה מג ע"א כותב רש"י:

במלחמת מצוה. התשובה לסתירה היא, שבמלחמת רשות הכהן מצווה להוכיח ולשחרר את הלוחמים, ובמלחמת מצוה יש לו רשות לעשות כן, אך הוא איננו מחויב. הרמב"ם בספר המצוות מגדיר מצוות ולא הלכות. הארכתי בזה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "יהודה המכבי ככהן משוח מלחמה", עמ' 319-314, 325-323.

ואלו שאין זזין ממקומן – דהנך דלעיל הולכין עד לספר ושם שומעין דברי כהן וחוזרין מן המערכה לארץ ישראל, ואינם חוזרין לבתיהם אלא עוסקין בסיפוק מים ומזון להולכי מלחמה, ואלו אין זזין ממקומן אפילו ללכת עד הספר ולשוב על פי כהן.

לפי רש"י חיילים שהיו משתחררים בספר, לא היו שומעים את דברי העידוד של הכהן המשוח.

הרמב"ם מבאר זאת אחרת. כך כתב הרמב"ם בהלכות מלכים ז, ב-ג:

ב. שתי פעמים מדבר משוח מלחמה אל העם. אחת בספר בעת שיוצאין קודם שיערכו המלחמה, ואומר לעם מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו וגו' כשישמע דבריו יחזור מעורכי המלחמה. ואחת בעורכי המלחמה ואומר אל תיראו ואל תחפזו.

ג. עת שעורכין המערכות והם קרבים להלחם, משוח מלחמה עומד במקום גבוה וכל המערכות לפניו, ואומר להם בלשון הקדש שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם, אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם, כי ה' אלהיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם, עד כאן אומר משוח מלחמה וכהן אחר תחתיו משמיע אותו לכל העם בקול רם. ואחר כך מדבר משוח מלחמה מי האיש אשר בנה בית חדש וגו' ומי האיש אשר נטע כרם וגו' ומי האיש אשר ארש וגו', עד כאן משוח מלחמה מדבר והשוטר משמיע לכל העם בקול רם, ואחר כך מדבר השוטר מעצמו ואומר מי האיש הירא ורך הלבב ושוטר אחר משמיע לכל העם.

הכסף משנה והלחם משנה שם מסבירים שלפי הרמב"ם הכהן היה מדבר פעמיים. בפעם הראשונה בספר, טרם היציאה לקרב, היה מודיע שיש שהם ראויים להשתחרר, על מנת "שיהיו מוכנים, כשישמעו דבריו שנית במלחמה יחזרו להם" (כסף משנה). ואחר כך היה אומר בפני כולם דברי חיזוק ואמונה, ואחר כך היה משחרר בפועל את הראויים להשתחרר.

האור שמח (הל' מלכים ז, ב) כותב שמקור דברי הרמב"ם בתוספתא סוטה

[ליברמן] ז, יח:

פעמים יוצא ומדבר עמהן. אחד בספר, ואחד במערכי המלחמה. שבספר מהו אומר? ילך וישמע דברי כהן. במערכי המלחמה מהו אומר? מי האיש אשר בנה בית חדש.

מכאן שהיה על המשוחררים לשמוע את דברי הכהן גם בעת מערכי המלחמה. זאת, על אף שהם ידעו מראש שהם יעברו לתפקידים עורפיים. העובדה שחיילי העורף שומעים את דברי הכהן המשוח על אף שידוע לכהן ולהם עצמם שהם לא ישתתפו בקרב, באה לומר שחיילי העורף הם חלק בלתי נפרד מהמערכה גם אם הם אינם נלחמים בפועל.

ב. לאחר הקרב – הכול שותפים בחלוקת השלל

במקרא נזכר פעמים רבות שנטלו שלל במלחמה.² השלל חולק באופן שווה בין הלוחמים הקרביים לבין חיילי העורף.

1. דוד לאחר מלחמתו בצקלג

דוד המלך נלחם עם עמלק בצקלג. בפסוקים מסופר על הלוחמים שאתו:

וילך דוד הוא ושש מאות איש אשר אתו ויבאו עד נחל הבשור והנותרים עמדו. וירדף דוד הוא וארבע מאות איש ויעמדו מאתים איש אשר פגרו מעבר את נחל הבשור (שמואל א ל, ט-י).

כשליש מהלוחמים נשארו מאחור ולא השתתפו בקרב. דוד לוחם ומצליח, ובשובו מהקרב מתעורר ויכוח בין הלוחמים ובין הנותרים בעורף:

2. דברים ב, לה; ג, ז; יהושע ח, כז; יא, יד; שמואל א יד, לב; שמואל ב ג, כב; דברי הימים ב כ, כה; כח, ח, ועוד. ביהושע ו, כד ניתן השלל לאוצר בית ה'. בדברי הימים א כו, כז מסופר שהשלל מוקדש לחזק את בית ה'. בדברי הימים ב טו, יא אסא מלך יהודה זובח מהשלל. את שלל חיילי סנחריב שמתו בדרך נס ולא במלחמה היה היתר מיוחד לקחת (סנהדרין צד ע"ב). לעומת זאת במגילת אסתר נאמר: "ובביזה לא שלחו את ידם" (אסתר ט, י, טו-טז), על אף שאחשורוש אפשר להם (אסתר ח, יא). רש"י שם מסביר שהם לא נטלו כדי שלא יאמרו שהכול נעשה לשם ממון. על הלגיטימיות בלקיחת שלל, ונטילתו במציאות זמננו, עסקו רבים: הרב משה יהודה אושפיזאי, "דיני שלל מלחמה", בצומת התורה והמדינה, ג, עמ' 294-299; הרב יואל בן נון, "שלל מלחמה בישראל", מורשה, ז (תשל"ד), עמ' 107-111; הרב שלמה בן חמו, "שלל מלחמה במלחמות ישראל" נועם, כד (תשד"ס), עמ' קמג-קנו; הרב משה צוריאלי, "ובביזה לא שלחו את ידם – בימים ההם ובזמן הזה", עוז, א (תשנ"ד), עמ' 193-201; הרב שבתי רפופורט, "חלוקת שלל המלחמה", ערכים במבחן המלחמה, עמ' 199-207; הרב שלמה רוזנפלד, "חלוקת שלל וביזה במלחמות ימינו" תחומין, כג (תשס"ג), עמ' 52-59. וראה גם: דוד סבתו, "מלחמת מדיין", מגדים, מה (טבת תשס"ז), עמ' 31-48, ובהערה 14.

ולא נעדר להם מן הקטן ועד הגדול ועד בנים ובנות ומשלל ועד כל אשר לקחו להם הכל השיב דוד. ויקח דוד את כל הצאן והבקר נהגו לפני המקנה ההוא ויאמרו זה שלל דוד. ויבא דוד אל מאתים האנשים אשר פגרו מלכת אחרי דוד וישיבם בנחל הבשור ויצאו לקראת דוד ולקראת העם אשר אתו ויגש דוד את העם וישאל להם לשלום. ויען כל איש רע ובליעל מהאנשים אשר הלכו עם דוד ויאמרו יען אשר לא הלכו עמי לא נתן להם מהשלל אשר הצלנו כי אם איש את אשתו ואת בניו וינהגו וילכו. ויאמר דוד לא תעשו כן אחי את אשר נתן ה' לנו וישמר אתנו ויתן את הגדוד הבא עלינו בידנו. ומי ישמע לכם לדבר הזה כי כחלק הירד במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו. והי מהיום ההוא ומעלה וישמה לחק ולמשפט לישראל עד היום הזה (שמואל א ל, יט-כה).

הלוחמים רוצים לחלק את השלל רק להם, ודוד מכריע שחלוקת השלל שווה. הוא קובע זאת גם כעיקרון מכוון לעתיד.

2. מלחמת ארבעת המלכים מול החמישה

חז"ל מלמדים שדוד יישם עיקרון שמקורו בהנהגתו של אברהם אבינו. לאחר הניצחון במלחמת ארבעת המלכים מול החמישה, מציע מלך סדום בתמורה לאברהם: "תן לי הנפש והרכוש קח לך" (בראשית יד, כא). אך אברהם מסרב, ותשובתו היא: "בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכל וממרא הם יקחו חלקם" (בראשית יד, כד). על כך נאמר במדרש בבראשית רבה (וילנא) פרשה מג, ט:

"כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלוקו, והי מהיום ההוא ומעלה וישימה דוד לחוק ולמשפט לישראל עד היום הזה" (שמואל שם). אמר רבי יודן: והלאה אין כתיב כאן, אלא "ומעלה". וממי למד? מאברהם זקינו, שאמר: "בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים" וגו'.³

3. דברי המדרש מובאים ומוסברים על ידי רש"י בבראשית שם.

אברהם אבינו חילק את השלל גם לאשכול ענר וממרא, שלא השתתפו בפועל בקרב.⁴

3. מלחמת מדין

חלוקה שווה של השלל הייתה גם לאחר מלחמת מדין:

ויאמר ה' אל משה לאמר. שא את ראש מלקוח השבי באדם ובבהמה אתה ואלעזר הכהן וראשי אבות העדה. וחצית את המלקוח בין תפשי המלחמה היצאים לצבא ובין כל העדה (במדבר לא, כו-כז).

המלבי"ם שם מפרש: "שלכן יקחו כל העדה, שהרי לא בכוחם נצחו מלחמה זו, רק בזכות כל העדה וע"י תפילתם, היה דין כל העדה כיושב על הכלים שמגיע להם חלק". דברים דומים כותב הנצי"ב שם: "אע"ג שלא נלחמו אלא שמרו את הכלים, הרי הם כתופשי המלחמה, וכמאמר דוד: כי כחלק הירד במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו".⁵

4. חז"ל מספרים שבאופן חריג גם פרעה נהג כך, על מנת לשכנע את חייליו לרדוף אחרי בני ישראל. כך נדרש במכילתא דרבי ישמעאל, מס' דויהי בשלח פרשה א: "ואת עמו לקח עמו, לקחן עמו בדברים. אמר להם: דרך מלכים להיות מנהיגין בסוף וחיילותיהם מקדימין לפניהם, אבל אני אקדים לפניכם, שנאמר: 'פרעה הקריב'. דרך מלכים כל העם בוזזין ונותנין לפניו והוא נוטל חלק בראש, אני אשווה אתכם בבזה, שנאמר: 'אחלק שלל'".

5. במלחמת מדין נטלו גם הלויים מהשלל (במדבר לא, ל), על אף שהם לא נטלו מהשלל במלחמה לכיבוש הארץ: "בארצם לא תנחל, וחלק לא יהיה לך בתוכם" (במדבר יח, כ). ובספרי במדבר פיסקא קיט: "ויאמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל" – בשעת חילוק הארץ. 'וחלק לא יהיה לך בתוכם' – בביזה. 'אני חלקך ונחלתך' – על שולחני אתה אוכל ועל שולחני אתה שותה. משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שנתן לבניו מתנות ולבנו אחד לא נתן שום מתנה. אמר לו: בני אע"פ שלא נתתי לך מתנה על שולחני אתה אוכל ועל שולחני אתה שותה. וכן הוא אומר: 'חלקם נתתי אותה מאשי' (ויקרא ו, י), 'אשי ה' ונחלתו יאכלון' (דברים יח, א). כך גם פסק הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יג, י-יא, אך הוסיף שדין זה אמור רק בכיבוש הארץ המובטחת. מדין היא מחוץ לארץ המובטחת, ולכן שבת לוי נטלו. הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יו"ד א, סי' רטז, מסביר כי "ביזת ארץ ישראל במלחמת יהושע היה שייך לכל ישראל כדאיתא ברא"ש (בבא מציעא פרק ב סי' ט), ובהם לא היה חלק לכהנים ולוים בביזה כשם שלא היה להם חלק בחלוקת הארץ. ובמלחמות דשאר ארצות שהיו בהם, היה הדין דמחצה למלך ומחצה להנלחמים ויושבים על הכלים, כדפסק הרמב"ם בפ"ד ממלכים ה"ט והוא מגמרא סנהדרין דף כ ע"ב, והיה דין חלוקה ולא כבמדין דכל אחד זכה במה שבזו. והטעם אולי משום דהמלחמה הוא דין מלכות, ושייך ממילא הכל להמלך כמו הארץ שכובש גופיה שהוא של המלך כדאיתא ברמב"ם שם ה"י, אך נתחדש שהמלך צריך ליתן המחצה לאנשי הצבא וליושבים על הכלים, ולכן בשל א"י לא היה

מדרשו של ר' טוביה הרופא, קושר כאחד את שלושת המלחמות שהזכרנו. כך נדרש בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק יד, כד:

"בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם". זה הוא שמצינו בדוד דכתיב: "ויהי מן היום ההוא ומעלה" (שמואל א ל, כה). אמר ר' יהודה: "והלאה" אין כתיב כאן, אלא "ומעלה". ממי למד? מאברהם זקנו, שנאמר: "בלעדי רק אשר אכלו הנערים". וכן אמר דוד: "כחלק היוצאים במלחמה וכחלק היושבים על הכלים יחדו יחלוקו" (שמואל א ל, כד). וכן מצינו בתורה, דכתיב: "וחצית את המלקוח בין תופשי המלחמה היוצאים בצבא ובין כל העדה" (במדבר לא, כז). ומה שעשה דוד מן התורה עשה. ומה שכתוב "וישימה דוד לחוק" (שמואל א ל, כה), כי נשתכחה מצוה זו, וחידשה הוא ונקראת על שמו. למדנו כל המחדש דבר שנהיה ונשתכח, בהתחדשו נקראת על שמו. כי ענר אשכול וממרא לא הלכו במלחמה, דכתיב "וירק את חניכיו ילידי ביתו", ואלו היו בעלי בריתו ונטלו חלקם.

דברים דומים במדרש אגדה (בובר) במדבר פרק לא, כו:

"שא את ראש מלקוח וגו' וחצית את המלקוח". בזה המקום צוה הקב"ה לעשות כשם שעשה אברהם שאמר: "ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם" (בראשית יד כד), אעפ"י שלא היו עמו כמו שאמר דוד: "כי כחלק היורד במלחמה" וגו' (שמואל א ל, כד).⁶

כלל הדין שיתנו להמלך שהוא ליהושע, משום שהביזה היה שייך לכל ישראל כמו הארץ שלא היה להמלך. הר"ם פיינשטיין ביאר את דברי הרא"ש גם בדברות משה לבבא מציעא סי' כה, א, וכתב שלפי הרמב"ם חלוקת שלל ארץ ישראל היא מדין הפקר ולכן לוי שנוטל לוקה, ואילו לרא"ש זהו דין מיוחד בחלוקה. אך אין הכרח להסביר שלפנינו מחלוקת רמב"ם ורא"ש. ראה עוד: מו"ר הרב אברהם שפירא, מנחת אברהם, חלק א, עמ' רכז; חלק ב, עמ' נב-נה.

6. עם סיום כיבוש הארץ, הולכים שבטי עבר הירדן למקומם. יהושע פונה אליהם: "ויאמר אליהם לאמר בנכסים רבים שובו אל אהליכם ובמקנה רב מאד בכסף ובזהב ובנחשת ובברזל ובשלמות הרבה מאד חלקו שלל איביכם עם אחיכם" (יהושע כב, ח). רש"י מפרש: "עם אחיכם – בני ראובן ובני גד. ויש פותרין עם אחיכם שנשארו לשמור את הערים עם הנשים והטף ולא עברו את הירדן עם החלוצים גם הם נטלו חלק בזה". הרד"ק שולל פירוש זה: "ומי שמפרש עם אחיכם האנשים אשר הניחו בארץ הגלעד לשמור הערים. אין לו טעם. כי נשיהם וטפם הוא שהניחו". אך ניתן

החתם סופר, שו"ת, חלק ה, סי' מד, מסביר כיצד למד דוד זאת מאברהם. לדבריו, אברהם נתן לאשכול ענר וממרא משלל המלחמה, כי כל הלוחמים שהיו אתו היו עבדיו, והכול היה שלו, והוא התנדב ונתן משלו ליושבים על הכלים. אבל לו היו הלוחמים אחרים לא היה יכול לתת משלהם לענר אשכול וממרא. "ואמנם דוד המלך ע"ה היה מלך, ודינו דין, מה שהוא תיקון מדינה וצורך מלחמה. למד מויתור של אברהם אבינו ע"ה ועשאו חק קבוע".

כאמור, במקרא מופיע פעמים רבות שנטלו שלל במלחמות, אך לא נאמר דבר באשר לאופן חלוקתו. ייתכן שבשל כך נאמר במדרש שהוראה זו נשתכחה, ודוד חידשה.

מה טעמה של הוראה זו? רלב"ג בשמואל א ל, כד כותב:

לפי שאין זכות האדם בשלל מפני הסתכנו בירידה אל המלחמה. כי אשר ירד אל המלחמה, ואשר ישב על הכלים לשמרם מהאנשים הבאים למלחמה, הוא חולק עם היורדים למלחמה ואע"פ שאינו מסתכן שם, וזה דבר מבואר. ולזה אין ראוי שתאמרו שתזכו בשלל אתם לבדכם שירדתם במלחמה, מצורף לזה שזה לא היה בעוצם ידכם אבל היה בעזר אלהי בזכות כלנו, אשר הלכו ואשר נשארו.

בשו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא, יו"ד, סי' רא, מסביר שהיושבים על הכלים, אלו הם חיילים שאינם נלחמים, אך אין הכוונה לכל העם. הצלחת המלחמה היא גם בשל חיילי העורף, העושים פעולות שונות המסייעות למלחמה עצמה. או בלשונו של המצודת דוד שם: "כי אם לא ישמרו הם הכלים, לא היה מהאפשר להלוחמים להלחם".

ההדגשה עד כאן הייתה שהלוחמים הקרביים וחיילי העורף מתחלקים בשווה. אך על פי האמור בחז"ל חלוקה זו הייתה רק במחצית השלל. המחצית האחרת נועדה למלך. כך נאמר במשנה בסנהדרין פ"ב ב מ"ד:

וכל העם בוזזין ונותנין לו, והוא נוטל חלק בראש.

הגמרא בסנהדרין כ ע"ב מסבירה את מקור הדין:

לפרש שאמנם הנשים והטף הם הקבוצה העיקרית שנשארה שם, אך נשארו גם גברים לוחמים כדי לשמור עליהם, ולהם יש לחלק את השלל.

תנו רבנן: אוצרות מלכים – למלך. ושאר ביזה שבוזזין, מחצה למלך ומחצה לעם. אמר ליה אביי לרב דימי, ואמרי לה לרב אחא: בשלמא אוצרות מלכים למלך – אורחא דמלתא, אלא שאר ביזה שבוזזין מחצה למלך ומחצה לעם מנלן? דכתיב: "וימשחו לה" לנגיד ולצדוק לכהן" (דברי הימים א כט, כב). מקיש נגיד לצדוק, מה צדוק מחצה לו ומחצה לאחיו, אף נגיד מחצה לו ומחצה לאחיו. וצדוק גופיה מנלן? דתניא, רבי אומר: "והיתה לאהרן ולבניו" (ויקרא כד, ט), מחצה לאהרן ומחצה לבניו.

כשם שכהן גדול מקבל מחצית מלחם הפנים, והמחצית הנותרת מתחלקת בין שאר הכהנים,⁷ כך גם בשלל מלחמה, המלך נוטל מחצית.⁸ הגמרא איננה עוסקת בשאלה כיצד מתחלקת המחצית שנועדה לעם. כאמור לעיל, היא מתחלקת בשווה בין כל הלוחמים, הקרביים והעורפיים, בשל ראיית החיילים העורפיים היושבים על הכלים כחלק מהכוח המסייע להצלחת המלחמה. כך פוסק הרמב"ם בהלכות מלכים ד, ט, את כל ההלכות הללו:

וכל הממלכות שכוּבש – הרי אוצרות המלכים למלך. ושאר הבזה שבוזזין – בוזזין ונותנין לפניו והוא נוטל מחצה בראש; ומחצית הבזה, חולקין אותה כל אנשי הצבא ביחד עם העם היושבים על הכלים במחנה לשמרם, חולקין בשוה, שנאמר: "כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו".

7. בדברים יח, ח: "חלק כחלק יאכלו", ובגמרא בסוכה נה ע"ב - נו ע"א, נלמד שהכהנים שווים בחלוקת לחם הפנים. הרמב"ן בויקרא ז, ט מסביר שבעת הקרבת מנחות, הכהן המקריב זוכה במנחה בשביל כל בית האב, "כי היחיד מהם או השנים ושלושה המקריבים ברשות כולם הם עושים ובשליחותם, וכולם עומדים על הקרבן, כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו". הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט, סנהדרין כא ע"א, מציין שהלימוד בגמרא שם הוא המקור לכך שהכהן הגדול נוטל מחצית משתי הלחם, וכן לכך שבמתנת שכיב מרע מחצית ניתנת לזה שהוא פירט אותם והשאר חולקים במחצית השניה.

8. הר"ן בחידושי לסנהדרין כא ע"ב (ד"ה לו דנשים) מסביר שאין זה סותר את האיסור המוטל על המלך להרבות לו כסף. האיסור הוא להרבות במסים כדי להעשיר את קופתו, אך "אם הקנו לו מן השמים ממון הרבה לא קאי בלאו, כגון שכבש מדינה ומצא בה אוצרות הרבה – דודאי שלו הן, וכדאמרין לעיל: אוצרות מלכים למלך ושאר ביזה שבוזזין מחצה למלך ומחצה לעם". כך כתבו גם היד רמה והתור"ד שם, ור"א אבן עזרא לדברים יז, כ. ראה גם ברמב"ם בפיהמ"ש (מהד' הר"י קאפח). אולם המנחת חינוך, מצוה תקב, כותב שגם המחצית שהמלך נוטל מהביזה מיועדת לקופת המדינה ולא לצרכיו האישיים של המלך. וכך כותב גם הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט, סנהדרין כ ע"ב.

ג. מחנה עורפי

ישנן הלכות שהן ייחודיות על פי הגדרות חז"ל למחנה. מהו המחנה המדובר, והאם יש שוויון בין מחנה של לוחמים קרביים לבין מחנה של חיילים שאינם לוחמים?

1. ארבעה דברים פטרו במחנה

במשנה בעירובין פ"א מ"י נאמר:

ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאין עצים מכל מקום, ופטורין מרחיצת ידים, ומדמאי, ומלערב. ובגמרא בעירובין יז ע"ב, נוסף:

ופטורין מרחיצת ידים. אמר אביי: לא שנו אלא מים ראשונים אבל מים אחרונים חובה. אמר רב חייא בר אשי: מפני מה אמרו מים אחרונים חובה? מפני שמלח סדומית יש, שמסמא את העינים.

באיזה מחנה מדובר, מחנה עורפי או מחנה לוחמים? בתוספתא בעירובין (ליברמן) ב, ו נאמר: "מחנה היוצאת למלחמת הרשות מותרין לגזול עצים יבשין ובירושלמי עירובין א, י נוסף: "היוצאים למלחמת חובה מותרין בגזול עצים יבשין ולחין". ראשונים רבים סבורים שדינים אלו אמורים רק במחנה של לוחמים, וכהגדרת הרמב"ם בהל' ברכות ו, ג: "ובמחנה פטורים מנטילת ידים בתחילה, מפני שהם טרודים במלחמה"⁹. מהרמב"ם ניתן ללמוד שהנימוק לפטור ביחס לנטילת ידיים הוא בשל היות הלוחמים טרודים במלחמה. אך הרב אהרון הכהן מלוניל, בספר ארחות חיים (הל' נט"י אות יג) הסיק מדברי הגמרא:

מי שהיה במדבר או שהיתה לו סכנה, אוכל ושותה בלא רחיצה. עבר אונסו וסכנתו, חייב לרחוץ מיד. וכן מפורש בירושלמי, במחנה פטורים מנטילת ידים משום טרדה, וחייבים בסוף מפני הסכנה.¹⁰

9. ראה גם: מגיד משנה הל' עירובין א, ג, וברמב"ם בפיהמ"ש בעירובין פ"א מ"י. רש"י, רשב"א, ריטב"א ומאירי בעירובין יז ע"א, ורבנו יהונתן על הסוגיה (ד ע"א בר"ף בעירובין); טור או"ח סי' קנח; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סי' כח.

10. את דברי הארחות חיים הביא הבית יוסף בטור או"ח סי' קנח, ופסק כמותו בשולחן ערוך או"ח סי' קנח, ח.

נראה שהאורחות חיים מתכוון לשאלת הירושלמי עירובין א, י: "עד כדון בשאינן סמוכין למעיין, ואפילו סמוכין למעיין". הספק הוא האם הם פטורים מנטילת ידים רק כשאינם סמוכים למעיין, אך אם הם סמוכים חייבים, או שאפילו אם הם סמוכים למעיין פטורים (קרבת העדה). דהיינו, הדיון הוא אם במחנה לא תיקנו כלל נטילת ידיים או שהקלו עליהם רק מחמת הטרדה, אבל כשיש בנמצא מים חייבים. לפיו, במחנה פטורים מנטילת ידיים שלפני הסעודה מחמת טרדה, אך יהיו חייבים בנטילת ידיים במים אחרונים, מפני סכנת מלח סדומית.

מדבריו ניתן להבין שסיבת הפטור למחנה היא טרדה בשעת סכנה, לאו דווקא בקשר למלחמה. לא נדרש מהמצויים במחנה לטרוח עבור מים לנטילת ידיים, מאחר שכך הם יסתכנו יותר (אך הם לא נפטרים מנטילת ידיים למים אחרונים, כי אז הם יסתכנו בסכנה אחרת – מלח סדומית). טרדה זו יוצרת פטור בשל היותם נמצאים במצב סכנה, ומכאן שכל מי שנמצא בסכנה כמו ההולך במדבר, פטור מנטילת ידים. הגר"א (או"ח סי' קנח ס"ק ח), דייק מדברי הרמב"ן והרשב"א שלא כתבו מחנה של מלחמה, שגם במחנה שאינו במצב מלחמה פטורים, אך לפיו, כוונת השו"ע היא שפטור מחנה וכן הולכי מדבר הוא מפני הסכנה.¹¹

לכאורה יש להסביר שהמחלוקת היא בשאלה מפני מה פטרו את יושבי המחנה מכל ארבעת הדברים שמנתה המשנה. האם מאחר שהם טרודים במלחמה או מחשש סכנה? מהרמב"ם וראשונים אחרים משמע שהפטור הוא בשל היותם טרודים במלחמה. ומכאן שזהו פטור ייחודי לקשורים למלחמה, ולא לאדם שטרוד מסיבה אחרת. האורחות חיים סבור שהסיבה היא בשל סכנה, ואז כל מי שנמצא בסכנה פטור מנטילת ידיים, לא רק לוחמים, ועל כן החיל דין זה גם להולך במדבר או לנמצא בסכנה אחרת.

לפי הרמב"ם, נצטרך לומר כי מאחר שחיילי העורף אינם נמצאים בדרך כלל בסכנה, והם גם אינם טרודים בדרך כלל בצורה ישירה במלחמה אזי דין זה לא חל עליהם, והם יהיו חייבים. אמנם אם הם עוסקים בפעילות לטובת המלחמה, אזי הם בגדר טרודים מהמלחמה, ויהיו פטורים. לפי האורחות חיים, חיילי העורף העסוקים בפעילות שאינה מלחמתית, אך היא מסוכנת, יהיו פטורים, ואם הם טרודים במלחמה אך הם אינם מסתכנים, הם יהיו חייבים.¹²

11. גם מדברי התוספות בעירובין כא ע"ב ד"ה מוטב, ניתן להבין שסיבת הפטור מנטילת ידיים במחנה היא חשש סכנה, וכפי שציין הגר"א שם.

12. הרב יעקב אריאל, "נטילת ידים במחנה", שו"ת באהלה של תורה, ב, סי' יד, דן בפטור חיילים מנטילת ידיים בשל היותם טרודים, אך הנימוק המכריע לפיו לחייב או לפטור חיילים מנטילת

מדברים אלה יוצא, שלא מיקומם של החיילים בשדה הקרב ובמערכה, וכן לא מעמדם של החיילים – אם הם נקראים לוחמים, תומכי לחימה או עורפיים – הם הקובעים את חיובם או פטורם ממה שמנתה המשנה, אלא מעורבותם במלחמה, שהרי לא רק פעילות מבצעית-מלחמתית, טורדת את האדם וקושרת אותו למלחמה, אלא גם פעילויות נוספות המסייעות בצורות שונות להצלחת המלחמה, טורדות את החייל או מביאות אותו למצב מסוכן.¹³

2. והיה מחניך קדוש

התורה מדגישה באופן מיוחד את חובת שמירת קדושתו של המחנה, ומזהירה: "כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע... כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחניך להצילך ולתת אויביך לפניך והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך" (דברים כג, י-טו). אמנם חז"ל למדו מפסוקים אלה גם הלכות שאינן קשורות דווקא למחנה. על כל פנים, גם כאן נשאל: באיזה מחנה מדובר, מחנה עורפי או מחנה לוחמים, או שזה לא משנה?

ידיים הוא רק בשל חשש הסכנה. ואילו שם, "עירוב חצרות במחנה צבא", סי' נה, הוא עסק בפטור חיילים מעירוב, ולפיו עיקר הנימוק לפטור חיילים הנמצאים בכוננות הוא פטור בעצם ואף לא מחמת טרדה (וכשם שפטרו מעירוב בית שער ואכסדרה), מאחר שמחנה אינו מקום יישוב. לדברינו, נימוקי הראשונים לפטור מחנה אמורים ביחס לכל הדברים ולא רק ביחס לנטילת ידיים.

13. החזון איש בהל' עירובין, ליקוטים סי' קיב ס"ק ו כתב שדין זה הוא רק במלחמות ישראל, רשות או מצוה, ע"פ מלך וסנהדרין. אך גייס העומד על בני העיר אף שמלחמתם היא מלחמת מצוה אינם בכלל פטור מחנה. וכבר העיר הרב שלמה גורן, משיב מלחמה, א, עמ' קמב-קנד, שאין צורך בכל דיני מלחמה כדי להחיל עליהם דין מחנה, אם כי מדובר על מחנה שעוסקים בביטחון השוטף. אכן, לפי דברינו, המושג מחנה שכאן בא לבטא שדין זה הוא ייחודי למלחמה, אך אין הכרח שמדובר בלוחמים בשעת קרב בדוקא, אלא הוא מתייחס לכל מי שקשור ופעיל לטובת המלחמה. הריא"ה הרצוג, היכל יצחק, או"ח סי' מז, פסק שהמשלטים בזמן מלחמת השחרור "אינם לא בכלל מחנה, ולא בכלל שיירא, ולא עליהם נאמרו הקולות הנ"ל מפי קדשם של רבותינו הראשונים ז"ע, שאלו הם בנינים קבועים של אבנים לבנים וברזל, ואנשי צבא קבועים בהם תמיד, ולא יוצאים למלחמה וחונים ימים, וכבר מהבחינה הזאת הפסק הנ"ל הוא מטעה. ומלבד כל זאת אם כי עדיין לא נכרתה ברית שלום עם שכינינו, אבל מצב של מלחמה איננו קיים, ואין טעם לזה לכלול את אחינו השרויים במשלטים, בכלל בני מחנה היוצאים למלחמה ולפוטרים אפילו מעירוב בשביל אלפיים האמה, אבל ביטול איסור תחומין, לא תהא כזאת בישראל". נראה שאם הם טרודים ועסוקים במלחמה גם אם הם אינם לוחמים בפועל, אזי הפטורים שבמשנה חלים עליהם. ראה גם: הרב אברהם אבידן, "דין דברים שפטרו במחנה", שבת ומועד בצה"ל, עמ' כ-כד; הרב יצחק קופמן, "קדושת מחנה היוצא למלחמה וקדושת הלוחמים", עמ' פה, הערה 16.

הרמב"ם בספר מורה הנבוכים חלק שלישי פרק מא כתב (מהד' הר"י קאפח):

ממה שכלל אותו ספר זה התקנת יד ויתד, כי ממטרות התורה הזו כמו שהודעתך הטהרה וההתרחקות מן הלכלוכים והטינופיים ושלא יהא האדם כבהמות, ויש עוד במצוה הזו אמונה אצל הלוחמים בפעולות אלו כי השכינה שורה ביניהם, כמו שביאר בטעם הדבר: "כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחנך". ... כדי שיהא מושרש אצל כל אחד כי המחנה כמקדש ה' ואינו כמחנות הגוים לשחיתות ולפשע והזק הזולת ולקחת רכושם ולא יותר. אבל מטרטנו אנו לעבודת ה'.¹⁴

לפי דברים אלה, הציווי להישמר מכל דבר רע ולקדש את המחנה אמור ביחס לכל המחנות – הקרביים והעורפיים. הציווי על קדושת מחנות הצבא, הוא כדי לחזק את האמונה בהשראת השכינה במחנה, וכדי להרחיק ממנהגי מחנות הגוים. אולם בספר החינוך, מצוה תקסו, כתב:

משרשי המצוה כענין שכתוב בפרשה "כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך" וגו' "והיה מחניך קדוש" וגו', כלומר שנפשותן של ישראל דבקות בשכינה לעולם, וכל שכן במחנה שכולן נקיי הנפש. כי כל הירא מעבירות שבידו כבר הלך לו ושב אל הבית ונשארו הטובים אשר רוח אלקים שוכן בתוכם, וראוי להם לעמוד בנקיות כאשר ידוע ומפורסם שהנקיות מדה מן המדות הטובות המביאה לידי רוח הקדש, וכדדרש רבי פנחס בן יאיר בפרק קמא דעבודה זרה (כ ע"ב). וגם יש בזה שבח לאומה כי יבואו אליהם מלאכי גוי ויראו מחניהם קדוש ונקי מכל טינוף.

לדברי החינוך, מצוה זו היא רק במחנה לוחמים, והיא בשל מעלתם הרוחנית הגבוהה מאחר שהמשוחררים אינם נמצאים במחנה.¹⁵ האם במחנה עורפי אין צורך להקפיד על קדושת המחנה? כך שואל הירושלמי שבת ב, ו:

14. דברים דומים כותב הרמב"ן בדברים כג, י ובהשגותיו לספר המצוות, שכחת העשין יא.
15. ראה: הרב אליעזר וולדינברג, "צביונו הרוחני של צבא ישראל", בצומת התורה והמדינה, ג, עמ' 195-212. וכן: הרב מאיר שפיגלמן, "יד ויתד היגינה במחנה צבאי", תחומין, ט (תשמ"ח), עמ' 241-256.

בשעה שישראל יוצאין למלחמה בית דין של מעלה יושבין עליהן אם לנצוח אם להינצח. א"ר חייא בר בא כתיב: "כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע". הא אם אינו יוצא אינו צריך ליה שמירה? אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה.

כאמור לעיל, הלוחמים הקרביים וחיילי העורף שותפים כאחד בשמירת צביונו הרוחני והמוסרי של הצבא. ועל כן "כשהשטן מקטרג בשעת סכנה", אזי הדבר מחייב גם את חיילי העורף. הסכנה היא כללית לכל בעם, ויש לשמור על קדושת כל המחנות. אמנם, החינוך סובר שזהו דין המתייחס באופן מיוחד לאנשי מעלה, לאנשי הרוח שיצאו להילחם מלחמת רשות (למלחמת מצוה הכול יוצאים), ועל כן ציוותה אותם התורה להישמר ולהיזהר יותר.¹⁶

סיכום

המלחמה היא לא רק בשדה הקרב, וגם לחיילים המשרתים בתפקידים עורפיים יש חלק בה, מאחר שהם מסייעים בתפקידים ובפעילויות שונות להצלחת המלחמה. על כן, גם אותם חיילים שאינם משתתפים בקרבות עצמם, נכללים ומחויבים בכל מה שקשור לצביונו המוסרי ולערכי הקודש של צבא ישראל. הם שומעים את דברי הכהן המשוח, כדי שאף הם יפנימו אותם וישתייכו למצב המלחמתי בו נמצא עם ישראל, ועל כן הם גם מקבלים חלק שווה בשלל. המחנה בו הם שוהים, אף הוא נדרש להיות קדוש, ועליהם להישמר ולהיזהר בכל אותן אזהרות של התורה המיוחדות למחנה "ונשמרת מכל דבר רע", "והיה מחניך קדוש". כמו כן, במצבים שבהם הם ממש עסוקים בסיוע למלחמה או אף מסתכנים למענה, הם יהיו פטורים מקיום אותן הלכות שמהן נפטרים חיילים קרביים.

16. עם זאת ישנן הלכות שאינן חלות על חיילי העורף. בגמרא בחולין יז ע"א נאמר שהותר ללוחמים לאכול מאכלות אסורות. הרמב"ם בהל' מלכים ח, א-ב, קובע שההיתר הוא בעת הקרב בלבד, וכך הוא קובע גם ביחס להיתר אשת יפת תואר: "חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם, ויכבשום וישבו מהן, מותר להן לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו... וכן בועל אשה בגיורתה אם תקפו יצרו...". הרב כתריאל טכורש, "איסור והיתר בצבא המלחמה", בצומת התורה והמדינה, ג, עמ' 300-301, תמה מניין למד הרמב"ם שדין זה נועד לחלוצי צבא שנכנסים בגבול העכו"ם? והשיב שהרמב"ם דייק זאת מהגמרא שם האומרת שדין זה נאמר "בשבע שכבשו". על מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן סביב שני היתרים אלה, ראה: הרב אלחנן סמט, עיונים בפרשות השבוע, סדרה ראשונה, פרשות ואתחנן וכי תצא, עמ' 313-309, 382-378.